

Peter Manseau

De bibliotheek van onvervulde dromen

Vertaald door Miebeth van Horn

SIGNATUUR

2010

De memoires van Itsik Malpesj

alef

De weg van Kisjinev naar Baltimore is lang. De zee van de geschiedenis die het begin van mijn leven scheidde van waar het waarschijnlijk zal eindigen maakte golven die me voortdurend omlaag dreigden te sleuren. Hoe ik dat heb overleefd? Door op een vlot van woorden te drijven.

Mijn eerste woorden kwamen uit het *mammelosjn*, dat lieve huistuin-en-keuken-Jiddisch waarmee mijn moeder mijn gehuil tot bedaren bracht. Woorden als pollepels die je op de koudste dagen soep te eten gaven, die met een klap op de soeppan neerkwamen wanneer kleine handjes zich uitstrekten om te gauw te proeven. Het duurde niet lang voordat mijn eerste woorden gezelschap kregen van de *losjn kojdesj*, de heilige taal uit de Heilige Schrift. In mijn verste herinnering wikkelde mijn vader me in zijn gebedsjaar en droeg hij me naar de synagoge om de taal van de gebeden te horen spreken, en het was alsof ik zelf de heilige rol was die voorop in de Simchat Tora-optocht door de rechtschapenen werd meege dragen. Niet dat vader nu zo godvruchtig was, en hij werd het in de loop van de jaren steeds minder, maar hij was en bleef een goede Jood die *kaddisj* voor zijn moeder zei toen ze overleed en het fijn vond om zijn enige zoon naar de religieuze school te sturen, waar ik mijn letters heb leren schrijven.

En wat voor letters. Nog steeds ben ik onder de indruk van de soepelheid van die tweeëntwintig letters van het *alefbejs*. Met die letters kon ik mijn naam op twee manieren schrijven, de ene zoals ik mijn naam dagelijks op zijn Jiddisch hoorde uitspreken – joed tsadek joed kof– en zoals hij in het Hebreeuws van de Tora wordt opgegeven – joed tsadek chet kof– net als de zoon van onze aarts-

vader Abraham. Er is maar een klein verschil tussen Itsik en Isaac, en toch vond ik het wonderbaarlijk dat ik één enkele jongen was met twee namen, een voor op straat en een voor in de sjoel, alsof het altijd van de muren om me heen afhing wie ik was.

Dat was maar het begin van alles wat ik nog zou leren over de verschillen tussen mijn twee eerste talen. Kijk maar op wat voor manier vier letters uit de losjn kojdesj in de spreektaal een nieuw leven en een nieuwe betekenis krijgen:

alef joed vov bejs

In het Hebreeuws spreken we dit uit als Job, wat natuurlijk de naam is van de heilige, mishandelde, rechtschapen man uit de leringen van de profeten. In het Jiddisch draaien we de vov en de joed uit dit woord eenvoudig om en wordt het *obj*, 'als'.

Zie je wel hoe de taal zelf de mysteries rond de mens verklaart? Pas uit de betrekkingen tussen de ene en de andere taal kunnen we leren dat God het leven van ieder schepsel als een vraag behandelt; een wandelend, ademend 'als'. De rabbijnen willen ons laten geloven dat de Allerheiligste in de hemel niets anders omhanden heeft dan op zijn wereld neer te zien en zijn gedachten te laten gaan over deze of gene op wie toevallig zijn oog valt. Wat voor vragen moet hij zichzelf dan wel niet stellen: als ik de kinderen van die ene afslacht, zal hij dan blijven bidden? Als ik het lichaam van die ander met zweren overdek, zal hij dan nog steeds mijn rechtvaardigheid bezingen? En wat doen wij als God ons zulke vragen voorlegt? Voor sommigen is dat de ware opgave waarvoor het leven ons stelt: wie zullen wij zijn als we een nieuwe Job worden? Zullen wij ons lijden dan net zo dragen als hij?

Ach, dat soort gedachten zijn aan de filosoof. De dichter is intussen van nature een ketter en een pragmaticus. Als God in zijn onnavolgbaarheid ervoor koos mij net zo te behandelen als die arme Job, zou ik hem laten weten dat hij wat mij betreft een vijg in zijn kont kan steken.

Maar ik loop op de zaken vooruit. Vergeef me, maar mijn pen reikt immer naar de laatste regels. Hij verafschuwt het begin, dat eerste teken op de maagdelijke bladzijde. Toch moet ik, voordat ik

uitleg wat ik met de wereld heb gedaan en de wereld met mij, vertellen hoe ik tot stand ben gekomen.

Als mijn moeder de waarheid heeft verteld, ben ik in de getekende stad Kisjinev geboren op een zondag in april, laat op de avond toen de lucht vervuld was van witte veren als in een voorjaarsneeuwbuï. Indertijd viel Kisjinev onder het Russische rijk; voordien en daarna heeft het bijna evenveel nationaliteiten gekend als wij arme Joden. Met steeds weer een andere laars in de nek – Ottomaans, Russisch, Roemeens – lag de stad met zijn gezicht in het riool van de drassige rivier de Bic die het verder koud liet welke goj zich tsaar noemde.

Volgens mijn moeder viel mijn geboorte op het Russisch-orthodoxe Pasen van dat jaar, 1903. (Toen ik in mijn jongensjaren vroeg waarom mijn verjaardag niet elk jaar op Pasen viel, legde ze uit dat die christelijke feestdag niet altijd op dezelfde datum valt, terwijl de viering van mijn komst zo vast lag als een graf.) Indertijd woonde het gezin Malpesj (mijn vader, mijn moeder, mijn zussen en mijn grootmoeder) in het centrum van Kisjinev, in de buurt van het Tsjoeflinskijplein, en een zijstraat verwijderd van de markt aan de Aleksandrovstraat. Mijn vader was van oorsprong meubelmaker, maar voor mijn geboorte was hij manager geworden van de ganzendonsfabriek in de stad en hij verdiende inmiddels een ruim inkomen. Mijn moeder hoefde niet meer te werken maar sprong regelmatig bij in het huishouden van de christenen die naast ons woonden. Haar twee dochters waren oud genoeg om voor zichzelf te zorgen en de moeder in het buurhuis was bedlegerig en had geen dochters om voor haar te zorgen, dus ging mijn moeder er diverse malen per week heen met allerlei baksels om de zieke en haar vier zonen te voeden. Zo stonden de zaken ervoor in de gemeenschap waar het gezin Malpesj toen woonde; Joden woonden in dezelfde straat als christenen, en de kinderen liepen in en uit bij elk huis. Zelfs in mijn jeugd, na het geweld, kwamen de christelijke kinderen bij ons aan de deur voor een gebakje.

Kisjinev was voor de helft Joods, de andere helft bestond uit gelijke delen Russen en Moldaviërs. De Russen hadden het plaatselijk voor het zeggen, daartoe aangesteld door de tsaar. Ze hoopten de Moldaviërs te russificeren. Deze ruwe mensen waren de oorspronkelijke bewoners van de provincie Bessarabië waarvan onze stad de

hoofdstad was. Deze groepen meenden beide dat ze de hele helft van de bevolking uitmaakten, wat een verklaring was voor de christelijke rekenmethode, zoals mijn vader dat noemde, van het Bessarabische volkstellingsbureau: vijftigduizend Joden in een stad met honderdduizend inwoners en desondanks werden we beschouwd als een hinderlijke minderheid.

Toch had het gezin een goed leventje. Misschien vraagt dit om nadere uitleg, aangezien veel Joden indertijd absoluut geen goed leventje hadden. Hoe kon het ook? Een onafzienbare hoeveelheid regels voorkwam dat ze ooit welvarend werden. Joden mochten niet buiten de stadsgrenzen wonen, dus zaten de meeste opeengepakt in een paar smerige straten; ze mochten niet stemmen in de plaatselijke verkiezingen waarin het beleid werd bepaald van de stad waar ze gedwongen waren te wonen; hun beroepskeuze werd beperkt doordat de diverse gilden aan bepaalde etnische groepen waren verbonden. En de Joden die kans zagen enig succes te behalen waren er in de ogen van de rest alleen maar op uit om in het gevlij te komen bij de autoriteiten. Dus over het geheel genomen werd ons bestaan gedefinieerd door de oeroude vooroordelen die de christelijke gemeenschap koesterde. Het feit dat onze bevolkingsgroep groeide terwijl de hunne afnam, was in de ogen van onze burens geen teken dat we de toekomst en de hoop van Kisjinev vormden, maar eerder dat we het bestaan van de stad bedreigden en binnenkort zijn ondergang zouden betekenen.

Hoe kwam het dan dat het gezin Malpesj dat soort omstandigheden was ontstegen? Volgens mijn moeder was dat aldus in zijn werk gegaan: vijf jaar daarvoor, toen mijn vader nog maar net bij de plaatselijke ganzendonsvergaarderij werkte, werd hij op een nacht met een schok wakker uit een gruwelijke droom. In zijn slaap had hij een hele troep witte vogels met geknakte halzen gezien, met blauwe tongen uit hun snabels hangend als donkere inkt, die allemaal op de enorme spaken waren gespietst van een stel gemechaniseerde wielen. De vogels hingen ondersteboven, elk met twee zwempoten in de lucht gestoken als de handen van iemand die zich overgeeft. Het kolenvuur loeide, een machine kwam piepend tot leven en de kadavers bewogen stukje voor stukje in de richting van een man zonder gezicht en met een bebloede baard.

Mijn jongste zus Freidl vertelde me later dat de schimmige figuur uit vaders droom er volgens hem had uitgezien 'als de *sjojchet* van de hel', en ze zwoer dat ze die beschrijving nooit ofte nimmer zou vergeten. Ze was toen pas vijf jaar oud, maar ze had een keer een van Kisjinevs koosjere slaggers, Moisiej Bimko, in het hok achter de synagoge zijn werk zien doen. Moisiej Bimko was bijna twee meter lang en zo breed als een koe, dus zelfs voor een slager was hij behoorlijk angstaanjagend om te zien. De man die zijn rol in *Gehenna* speelde was te gruwelijk om aan te zien.

Grootmoeder slaakte een kreet toen ze het verhaal van vaders droom hoorde, omdat ze ervan overtuigd was dat er een toverkol achter zat. 'De een of andere oude heks heeft haar boze oog op je laten vallen,' zei ze. En al was hij geen bijgelovig man, na de reactie van zijn moeder moest hij toegeven dat de nachtmerrie hem erg had aangegrepen. Dagenlang zeurde grootmoeder haar zoon aan zijn hoofd. 'Je moet naar de rabbijn. Die zal je wel vertellen wat dat visioen betekent.'

Mama was het er niet mee eens. 'De rabbijn wil bij de burgemeester in het gevlj komen,' zei ze. 'Die zal wel zeggen dat de twee poten van die vogels betekenen dat je je belastingen tweemaal moet betalen.'

Zij stelde voor dat hij niet naar de synagoge zou gaan, maar het tafereel met de voortbewegende vogels aan meneer Bemkin zou beschrijven, de eigenaar van de ganzendonsfabriek. Vader had zijn bedenkingen; hij was niet trots op zijn baan en vond elke verbin-
tenis met de donsfabriek van Bemkin nogal onsmakelijk. Hij had zich er alleen maar als werkzoekende gemeld omdat een nieuw ingevoerde wet het verbood om meubelmakers aan te nemen die geen lid waren van het Bessarabische timmermansgilde, en Joden konden daar geen lid van worden. Bij de donsfabriek werkte hij niet met hamer en schaaf maar met een schep, om de bergen stront weg te ruimen die grootscheepse slachtpartijen nu eenmaal opleveren.

Voor de lieve vrede stemde vader toch toe. Om te beginnen maakte hij tekeningen van alles wat hij zich nog van zijn nachtmerrie kon herinneren: de machine, de wielen, de lopende band, en de gekromde metalen pennen waarmee de ganzen op hun plaats werden gehouden.

Bij het bestuderen van de schetsen zag meneer Bemkin onmiddellijk de mogelijkheden. Hij was een christen, maar evenzogoed een gehaaid zakenman die meer waarde hechtte aan een kans op toenemende inkomsten dan aan de precieze details over met wie je je uit religieuze overwegingen al of niet kon inlaten. De ‘ganzenmachine’ van vader leek volgens hem erg op de vernieuwingen die de grote donsondernemingen in Odessa geen windeieren hadden gelegd. Maar wie kon er in Kisjinev zo’n geval bouwen, vroeg hij zich af.

Vader bood aan een poging te wagen. Na vele aanpassingen van zijn eerste schetsen kreeg hij uiteindelijk het lumineuze idee om elke gans met vijf ijzeren pinnen tegen de machine te duwen. Vier van de vijf pinnen klemden twee aan twee elk aan een kant de vogel onder zijn vleugels vast, niet zozeer door ze letterlijk te doorboren maar eerder door daarmee te dreigen. De overgebleven pin, die van bovenaf kon worden neergelaten, was alleen bedoeld om te worden gebruikt als een vogel op geen enkele andere manier onbeweeglijk kon worden gehouden. Deze pin doorboorde de nek van de gans en spietste hem op de band, waarna zijn bloed kon weglekken via de goot die langs de hele machine liep. Dankzij dit ontwerp overleefden veel ganzen het proces zodat ze dons konden produceren voor nog een plukronde; alleen de ganzen die de productie ophielden werden gedood.

De machine was een doorslaand succes. Binnen een halfjaar had mama de huisraad van de gehuurde kamers in de Joodse wijk ingepakt en waren ze verhuisd naar een huis in de buurt van het Tsjoeflinskijplein met vanuit het raam op de eerste verdieping uitzicht op de beroemde draaimolen.

Voor vader had de verandering van status die dit voor hem meebracht niet groter kunnen zijn. Ploegen Russische en Moldavische arbeiders werkten nu voor hem bij de fabriek en hij vertelde mijn moeder hoe goed ze wel naar hem luisterden. Wanneer hij hun opdroeg het tempo op te voeren voor een spoedbestelling – ‘Pluk fluks, mijn plukkers,’ riep hij hun dan opgewekt toe – begonnen de arbeiders die hem enkele maanden daarvoor nog voor Joodse strontschepper hadden uitgemaakt, harder te werken, en op zijn commando vertraagden ze ook weer het tempo. Het leek bijna of

het geen Russen of Moldaviërs waren maar verlengstukken van zijn wil.

De waarheid is dat het vader moeilijk viel om hen anders te zien dan als onderdelen van een grote machine of misschien een hongerig beest. Ja, dat was het: voor hem waren ze de organen van een ganzenverslindende golem. Hoe moet je anders het gevoel verklaren dat onder de arbeiders heerste dat ze diep in de ingewanden van een beest aan het zwoegen waren? Er stroomde zoveel bloed weg dat de lucht in de fabriek zwaar was van een vlezig waas, en het scheetachtige gekwaak van de vastgepinde ganzen klonk en stonk als rottend vlees.

De enkele keer dat een arbeider protesteerde tegen deze werkomstandigheden en de wreedheden die de vogels ondergingen, stond vader onmiddellijk klaar met de opmerking dat hij noch tegen zijn ganzen noch tegen zijn arbeiders iets had. Het was eenvoudig een kwestie van vraag en aanbod. De vraag naar beddengoed vroeg om een allengs grotere aanvoer van veren; het doel heiligde de middelen.

‘Als je in aanmerking neemt,’ zei hij, ‘dat een kwart van Kisjinev elke nacht op Bemkin-dons slaapt en slechts een duizendste van een kwart van de stad hier in de fabriek werkt, doen we het helemaal niet slecht. Het is een eenvoudig rekensommetje: als je het lijden van de arbeiders optelt bij het lijden van de geplukte ganzen en dat opgetelde lijden deelt door het genoeg dat mensen ontlenen aan een nachtrust op Bemkin-dons plus het genoeg van de niet-geplukte ganzen, die des te meer van het leven genieten omdat ze het lot kennen waaraan ze zijn ontkomen, dan lijkt het me duidelijk dat wij hier tot nut van het algemeen bezig zijn.’

Toen de arbeiders eenmaal in de gaten hadden dat ze hun bedrijfsleider niet konden aanspreken zonder volslagen verbijsterd uit zo'n gesprek te komen, leek het erop dat vader de touwtjes volledig in handen had. Hij vond het heerlijk om elke ochtend mannen en machines te zien zoemen van activiteit, vrijwel zonder een gedachte te besteden aan het verlies aan vogellevens dat deze hele onderneming zo gesmeerd liet verlopen.

Terwijl de vogels door de verwerkingsruimte schoven, moest iedere man één enkel onderdeel van veren ontdoen – linkervleugel, rechtervleugel, bovenste deel van de borst, onderste deel – zodat

een gans aan het eind van zijn reis langs het spervuur van acht plukkers volkomen kaal was geplukt. Voordien had het plukken van één enkele vogel een halfuur gekost, nu was dat vijf minuten. En omdat de arbeiders nu niet meer hun kruk verlieten als ze klaar waren met een vogel – een proces waarbij op de korte route naar de stapel verse ganzen per traditie diverse sigaretten werden genoten – werd er zelfs nog meer tijd bespaard. Daarvoor was één enkele man aan het begin van de onttakelingsband geplaatst. Hij bleef er de hele dag zitten om de ene gans na de andere op de scherpe ijzeren punten te spiesen. Bij het oude systeem was deze spieser de traagste plukker van het stel geweest, een gezette kerel die bij de minste of geringste inspanning al begon te zweten. Nu legden de arbeiders het werk niet meer stil om op te scheppen of te ruziën wie er het best had geplukt; ze werkten als één geheel voor een gemeenschappelijk doel.

Vader was de enige die precies wist hoe alle onderdelen op elkaar aansloten, dus hij was degene die tussen zijn arbeiders door liep en hun inspanningen beoordeelde: ‘Een beetje sneller, Linkervleugel! Je laat er te veel op zitten, Dij! Heb je dit baantje eigenlijk wel nodig, Nek-en-kop?’

Onder zijn toezien oog stroomde het magazijn vol veren, en meneer Bemkin betaalde vader goed voor zijn diensten. Natuurlijk profiteerde niet alleen hun eigen gezin daarvan, zoals mama graag opmerkte. Vader regelde het zo dat hij ganzen met al te stug dons bij Moïsje Bimko afleverde, om de nooddruiften van de synagoge te voeden. En de prijs voor beddengoed daalde dankzij zijn uitvinding zo aanzienlijk, dat vader zelfs de armste Joden in staat stelde een goede nachtrust te hebben. Jaren later kwam ik overal in mijn nieuwe land, van Baltimore tot Brooklyn, mensen tegen die de lof zongen van mijn vader vanwege zijn kussens en dekbedden. Een paar gelukzalige jaren lang sliep heel Kisjinev op en onder zijn dromen.

En zo geschiedde dat ik op een warme sjabbesnacht werd geconcipieerd, als eerste vogel van de Malpesj-zwerm die vanuit een gierfelijk donzen nest aan een levenslange migratie begon. Vader had voor moeder een matras meegenomen dat even volgestopt zat als een nieuwjaarschalle, en als dank voor zijn inspanningen stond ze toe dat hij dat matras van Sjavoet tot aan het einde van de zomer met haar deelde.

Voor mij was dat het moment waarop alle ellende begon. Voor de rest van Kisjinev begon die niet lang daarna. Het is niet mijn bedoeling om de indruk te wekken dat die ellende door de eerste tekenen van mijn komst in gang werd gezet, maar wie zal bestrijden dat in de maanden voordat een kind geboren wordt alles mogelijk lijkt?

Het volgende gebeurde: een lange dag reizen naar het noorden werd naar verluidt in het plaatsje Dubossarij een lijk gevonden. Dat was niet ongebruikelijk. Kisjinev was een moderne stad, met trottoirs, trams en fabrieken zoals die waar mijn vader de leiding had. Dubossarij lag weliswaar niet ver weg, maar was nog altijd ruig gebied. De boeren ploegden er al eeuwenlang in hitte en koude de stenige aarde en hadden maar net genoeg te eten om in leven te blijven. Het plaatselijke gebruik wilde dat een dode die op het veld werd gevonden ter plekke werd begraven.

Zulke droevige vondsten werden in Kisjinev in de *Bessarabets* gepubliceerd en werden daar met evenveel interesse gelezen als berichten over de stoelgang van de tsaar ten deel zou vallen. Beter op het veld in Dubossarij dan op de carrousel op het Tsjoeflinskijplein, zeiden de mensen in Kisjinev vaak.

Dit lijk had echter tot enige ontsteltenis geleid. Zodra het was ontdekt door de zwervende achterkleinzoon van lijfeigenen, die even van de weg af was gestapt om zich te ontlasten, werd duidelijk dat dit een sterfgeval was waar iemand voor moest opdraaien. Om te beginnen was het nog maar een jongen van omstreeks veertien, net zo oud als mijn oudste zus Bejle. Hij was diverse malen met een mes gestoken en zijn gezicht en hals zaten onder de blauwe plekken. Bovendien was de jongen christelijk. Het verhaal deed al gauw de ronde dat hij voor het laatst was gezien toen hij zijn grootouders naar de orthodoxe mis vergezelde.

Wie zal zeggen waar leugens het beste gedijen? In het donker, zoals een schimmel? In het heldere licht, zoals een bloem? In Dubossarij gedijden ze overal. Ze schoten wortel op de markt, waar ze door kooplui werden gekoesterd. Ze bloeiden in de kapellen, waar ze door priesters werden geogst. Het gepeupel fluisterde dat de jongen door Joden was vermoord. De Joden hadden zijn bloed nodig,

zo ging het oeroude verhaal, om hun matses te zoeten en hun wijn dik te maken; ze hadden zijn bloed nodig voor hun pesachmaal.

Natuurlijk! Wie anders, o wijze lieden van Dubossarij? Wie anders dan de Joden zouden een jongen vermoorden en hem langs de weg achterlaten zodat een christelijke landman op hem zou pissen? Wie anders dan de Joden zouden zo geheimzinnig met hun motieven omgaan maar de zaak zo slordig uitvoeren? Wie anders dan de Joden zouden hun eigen galg bouwen, hun eigen strop knopen, en de beul inhuren om hun hals op te rekken? Het is inmiddels jaren later en nog steeds verbijstert het me dat Joden weten dat die leugen al duizend jaar wordt verteld, terwijl christenen hem telkens weer als een openbaring beschouwen. Het is hemeltergend dat wij ons door zo'n stelletje imbecielen laten beoordelen en vermoorden. Zelfs met de laars van een Kozak in zijn hals zou een Moldavisch boertje nog zijn best doen te vragen wie de Jood is die hem tegen de grond heeft geslagen.

Maar zo gaat het nu eenmaal in de wereld toe. En in ons hoekje van die wereld ging het nu eenmaal zo dat voorraden zich met moeite over onze hobbelige wegen verplaatsten, maar dat woorden zich als een lopend vuur verspreidden. In de loop van de drie maanden daarop, terwijl ik in de baarmoeder groeide, doortrokken de leugens uit Dubossarij onze hele stad en ze groeiden net als ik, in afwachting van de dag dat ze met gekerm en bloed tevoorschijn konden barsten.

Tijdens de voorbereidingen voor Pesach veegde mama de kruimels uit de kasten. Al het eten dat het gezin in de dagen van het ongedesemde brood niet kon eten, bracht ze naar de christelijke burens, die haar liefdadigheid dankbaar aannamen. Mama voerde de invalide vrouw in haar bed een met meel gebonden soep en informeerde langs haar neus weg of ze de laatste tijd nog nieuws had gehoord of dat een van haar zonen haar nog uit de *Bessarabets* van die dag had voorgelezen.

'In de krant staat dat een groep Joodse scheikundigen een manier heeft uitgevonden om zonder druiven wijn te maken,' zei mama tegen haar. Terwijl ze de lepel tegen haar ziekelijke lippen zette, nam ze het gezicht van de vrouw op om te zien of ze een reactie vertoon-

de waaruit een verborgen sympathie sprak. Toen ze die niet zag, ging ze verder, alsof ze een wond nader onderzocht. ‘Ze schrijven dat die nieuwe wijn bloedrood is,’ ging mama verder, ‘maar de Joden houden hun recept geheim. Hebt u zoiets weleens eerder gehoord?’

‘Ik heb allemaal onzin gehoord,’ zei de christelijke vrouw. ‘Het kan zijn dat er op het platteland wat wrijving is, maar hier niet. Kisjinev is een moderne stad.’ Met grote moeite tilde ze haar hand op en ze klopte ermee tegen de wang van mijn moeder. ‘Neem ons. Wij zijn twee burgers die zonder angst voor represailles over het nieuws praten,’ zei ze geruststellend. ‘Hoeveel jaar zorg je nu al op deze manier voor ons? Vier, vijf jaar? Zolang als we burens zijn. Als dat zo is, is de wereld vast niet zo slecht als jij denkt.’

Mama wilde haar maar al te graag geloven, helemaal omdat ze op het punt stond een baby op de wereld te zetten. Haar dokter had gezegd dat het begin mei kon worden, en ze bad dat de spanningen in de stad voordien zouden zijn overgewaaid. Intussen werd het inschatten van de stemming van de gojiem net zo’n niet-aflatend tijdverdrijf als raden wat voor weer het zou worden. Wanneer vader thuiskwam uit de fabriek somde hij de vreemde blikken op die hij op weg door de stad toegeworpen had gekregen. Hij wist dat iedere christen die aan zijn hoed tikte en hem een ‘goedendag, meneer de bedrijfsleider’ wenste, een mening had over de jongen die de Joden hadden vermoord.

In zo’n sfeer zag het ernaar uit dat Pesach dat jaar een sombere aangelegenheid zou worden, al begon het feest zonder incidenten. Vaders broer kwam met vrouw en zoon uit de Joodse wijk om de plaats aan onze grote tafel te vullen, en samen zong de familie Malpesj de oude liederen over gevangenschap en bevrijding. Ik was veruit de jongste aan tafel, maar aangezien ik nog in mijn moeders buik zat, viel mijn neef Zisje de eer te beurt om de vier vragen te stellen. Het lot heeft bepaald dat ik deze jongen nooit heb ontmoet, al heb ik het gevoel dat ik die vragen nog kan horen alsof het een echte herinnering is: *waarom is deze avond zo anders dan alle andere avonden?* De woorden kwamen er hortend en stotend uit, omdat hij nog maar net met zijn studie was begonnen en ze nog niet begreep.

Naarmate de Seider vorderde, begon mama de sombere stemming op te merken die rond de tafel hing. Haar twee dochters, die anders

altijd zo goed opletten, zaten op hun stoel te mokken en lachten niet eens toen hun verzocht werd wijn op hun bord te druppelen ter herinnering aan de plagen van Egypte. In vroeger jaren was dit onder de kinderen een vrolijke tijd geweest. Hoe ernstig het onderwerp ook was, ze kregen maar zelden de kans openlijk en met toestemming met hun eten te spelen. En toch was deze avond echt anders dan alle andere, want na het plengen van de laatste druppel, die de plaag symboliseerde waarbij God alle eerstgeboren zonen van Egypte had gedood, waagde mijn oudste zus Bejle, die veertien was en brutaal, het de angst aan te roeren die door de straten van Kisjinev waarde. Ik weet zeker dat ze eigenlijk het volgende had willen zeggen: ik ben helemaal in de war van wat er allemaal gebeurt, vader. We hebben een mooi huis en we zijn hier heel gelukkig. Mama zorgt voor de christenen naast ons, en volgens mij vindt een van hun jongens mij mooi. Maar als ik buiten kom, voel ik toch kille blikken uit alle ramen aan de straat. Kunt u me dat alstublieft uitleggen?

Maar dat zei ze niet. Misschien weten dichters en kinderen nog het best hoe ongrijpbaar onze prachtige taal kan zijn. Zoals een gedicht maar geen vorm krijgt, zo zijn de gedachten van een kind ondanks hun zuivere bedoelingen vaak rommelig, dwars en onaantrekkelijk. Hoe valt het anders te verklaren dat mijn oudste zus Bejle, in een angstige tijd met haar familie aan de seiderdis gezeten, zou vragen: 'Is het waar wat de Russische meisjes zeggen? Dat er in Dubossarij een jongen door Joden is vermoord? En dat de Joden zijn bloed hebben meegenomen om eten te bereiden?'

Mijn vaders gezicht liep rood aan tot onder zijn baard. Hij had geen neiging tot uitbarstingen, maar bij die gelegenheid schreeuwde hij. 'Hoe kun je zoiets zeggen? Wat een schande!'

De andere kinderen barstten onmiddellijk los met vergelijkbare vragen. Eindelijk gaven ze lucht aan alles wat ze van hun christelijke leeftijdgenoten te verduren hadden gekregen, de pesterijen en de laster die ze tot dan toe voor hun ouders verborgen hadden gehouden. Er had een complete familieruzie kunnen ontstaan als vaders broer niet had ingegrepen. Oom Lejb was een rustige man met een vriendelijk voorkomen, die altijd een ernstige toon aansloeg. De kinderen vonden hem vaak afstandelijk, maar nu sprak hij zich rechtstreeks uit over wat hun zorgen baarde.

‘Schaam je niet daarnaar te vragen, kleine Bejle,’ zei hij. ‘Wat de Russische meisjes tegen je zeggen is wat ze van hun ouders hebben gehoord, zoals die het weer van hun ouders hebben gehoord. Het is een oeroude leugen die sommige mensen over ons volk blijven vertellen. Het is een schandalige onwaarheid. Begrijp je wat ik zeg?’

‘Ja, maar ...’ zei Bejle.

‘Wat “maar”? Jij hebt je moeder van kleins af aan matses helpen maken, waar of niet? Heb je haar dit jaar weer geholpen?’

‘Ja.’

‘Heb je bloed bij het beslag gedaan?’

Bejle keek weg en fluisterde: ‘Nee.’

‘Heb je weleens iemand bloed bij het matsebeslag zien doen?’

‘Nee,’ zei Bejle opnieuw. Ze keek strak naar haar lege bord, omdat ze haar oom niet in zijn ernstige ogen wilde kijken. Het was nog maar aan het begin van Seideravond, dus op haar bord lagen alleen die waterige symbolen van de plaag, de tien druppels rode wijn die ze daar had neergelegd. Ze stak een vinger in de paarse vloeistof en beschilderde daarmee het bord met spiralen en bloemen. Jaren later vertelde ze me dat ze het gevoel had gehad dat ze werd toegeproken als een klein meisje, en niet als een jonge vrouw van veertien. Ze wilde die vernedering niet onbeantwoord laten, dus raapte ze al haar moed en dwarsheid bijeen.

‘Maar ik heb nog nooit iemand onze wijn zien maken,’ zei ze, ‘en de Russische meisjes zeggen daar ook van alles over. Waarom zouden we ze dan niet geloven?’

Oom Lejb wilde net gaan antwoorden, toen vader zijn hand opstak. De kinderen zetten zich schrap voor een nieuw vertoon van zijn slechte humeur, maar terwijl zijn geduldige broer aan het praten was, had hij kans gezien zich weer onder controle te krijgen. Hij voelde inmiddels aan dat zijn dochter met haar getier niet op zoek was naar antwoorden, maar doodeenvoudig gerustgesteld wilde worden. Ze wilde van iemand horen dat de familie Malpesj, ondanks alles wat haar Russische speelkameraadjes zeiden, nog steeds haar eigen lot in handen had. Dat Joden nog steeds konden leven zoals ze wilden.

De hele familie wachtte af wat voor wijsheden hij zou debiteren, maar vader knipoogde naar moeder en vroeg met gedragen stem:

‘Zou je zo vriendelijk willen zijn mij het christenbloed even aan te geven, mama?’

Bejle keek geschokt op. Oom Lejb kneep van verwarring zijn ogen tot spleetjes.

‘Maar natuurlijk, vader,’ zei moeder breed grijnzend. ‘Een lekker groot glas christenbloed. Ik las in de *Bessarabets* dat dat bijzonder voedzaam is.’

Haar dochters konden hun oren niet geloven, maar zaten ondanks zichzelf om de idiote opmerking te giechelen. Aan de overkant van de tafel snapte Lejb de mop inmiddels ook. Hij begon hartelijk te lachen: ‘Ja, doe mij ook nog maar zo’n glaasje christenbloed.’ En zodra ze hoorden dat hun ernstige oom de grap meespeelde, voelden de kinderen zich vrij om los te barsten.

‘Ik ook graag, mama,’ lachte Bejle. ‘Schenk voor mij ook maar wat christenbloed in!’

Neef Zisje greep het glas van zijn vader en nam een fikse slok.

Freidl zong: ‘Ik wil christenbloed! Ik wil nog wat christenbloed!’

Daarop schudde mama haar hoofd. ‘Nee, schatje. Misschien als je wat ouder bent,’ en samen zat de familie te lachen zoals ze in maanden niet hadden gedaan.

Niet iedereen vond het echter grappig. Grootmoeder had gezwe- gen toen Bejle stennis schopte, maar nu sloeg ze met zo’n kracht op tafel dat de kaarsen ervan schudden en uiteindelijk doofden. ‘Sjah! En nu ophouden. Dadelijk horen ze jullie nog.’

‘Wie dan?’ vroeg vader lachend.

‘De christenen,’ siste grootmoeder. ‘Die zijn altijd op zoek naar een excuus. Het was voor ons allemaal beter geweest als die vermoorde jongen Joods was geweest.’

‘Ach, moeder, toe nou,’ zei vader. ‘Ik ben bedrijfsleider van de grootste ganzendonsfabriek in de hele provincie. Ik ben de uitvin- der van de ganzenplukmachine waarmee elk bed in Kisjinev van veren is voorzien! En zal ik dan niet veilig zijn in mijn eigen huis?’

‘Sjah!’

‘Mag de familie Malpesj dan ...’

‘Sjah!’

‘... aan haar eigen tafel niet een beetje feestplezier maken?’

‘Sjah!’

‘Nog een rondje christenbloed voor iedereen!’ riep vader uitgelaten.

Grootmoeder stond met een ruk op en sloeg op weg naar de trap tegen de tafel. Haar bord kletterde tegen haar mes, haar mes stootte tegen haar glas, en voordat iemand hem had kunnen bereiken kantelde de bokaal van fijn kristal voorover en kwam met een klap in aanraking met de seiderschaal. Als opkomend tij verspreidde een rode vlek zich over het tafelkleed.

Vader probeerde nog een keer een luchtige toon aan te slaan door haar met een laatste grinnik na te roepen: ‘Doodzonde! Nu gaat al dat bloed verloren.’

Maar door het afgrijzen op het gezicht van grootmoeder en de aanblik van het kapotte glas begrepen de kinderen dat het grapje niet leuk meer was.

De memoires van Itsik Malpesj bejs

De laatste dag van Pesach viel op een zondag, dus op het Pasen van de christenen. Nadat de ochtendliturgieën door de priesters van Kisjinev waren uitgesproken, verlieten honderden kerkgangers hun respectieve gebedshuizen en kwamen tezamen op het Tsjoefflinskijplein. Tot hun grote verrassing en spijt kwamen ze tot de ontdekking dat de belangrijkste attractie waarvoor ze die middag daarheen waren gekomen, die dag niet in bedrijf zou zijn.

Een ambtenaar van het Bessarabische ministerie van Binnenlandse Zaken had al weken daarvoor, uit angst dat de geruchten uit Dubossarij ellende zouden veroorzaken, contact opgenomen met de eigenaar van de draaimolen en gesuggereerd dat het in het belang was van de hele gemeenschap als er op die feestdag niet zulk opwindend vermaak zou worden aangeboden. Men vreesde dat mensen die niets omhanden hadden rusteloos en gevaarlijk konden worden als ze in de rij moesten wachten.

Gezien het aantal draaimolenliefhebbers dat ook inderdaad was komen opdagen, had dit heel goed het geval kunnen blijken te zijn. Er was echter niet over nagedacht hoe zo'n menigte zou reageren als ze in plaats van een rij wachtenden een smeedijzeren hek rond de attractie van hun keuze zouden aantreffen. Er was niets meegedeeld over de redenen voor de sluiting van de draaimolen. Er was geen affiche opgehangen met excuses voor het ongemak. Dus de menigte, voor wie er niets anders op zat dan zelf te bedenken waarom hun geliefde draaimolen dan wel op de fijnste dag van het jaar gesloten was, kon maar tot één conclusie komen. De Joden.

In alle uithoeken van het Tsjoefflinskijplein had de rondhangende menigte het over die geheimzinnige mensen die maar liefst de helft

van de stad uitmaakten. Eerst vermoorden ze Jezus. Dan sluiten ze de draaimolen. Komt er dan nooit een eind aan hun verraderlijkheid?

Met de schriftlezingen uit de Goede Week nog nagalmend in hun hoofd begon het christelijke gepeupel Joden lastig te vallen die daar ook waren verschenen in de hoop op een ritje in de draaimolen. Een van hen was de sjojchet, Mojsje Bimko, die net op de menigte kwam toegelopen. Als een reus liep hij voort naast zijn jongste dochter Sasja, met zijn enorme schouders voorovergebogen om haar hand te kunnen vasthouden tot ze het smeedijzeren hek hadden bereikt.

Geen mens die op zo'n indrukwekkende gestalte durfde af te stappen, maar aan de rand van de jouwende menigte gooide een jongen een vanwege de feestdag roodgeverfd gekookt ei door de lucht. Mojsje zag het aankomen, maar had geen idee wat het was totdat het ei zijn hoed van zijn hoofd stootte en droge eierschaal en eigeel in zijn haar achterliet. Toen hij de jongen – die niet ouder was dan zijn dochter, zag Mojsje – een woedende blik toewierp, kwamen diverse christelijke mannen overeind van hun zitplaats op de trappen rond het plein. Ze bleven als onzekere jagers naar hem staan kijken, niet in staat om uit te maken of ze de beer wilden pesten of voor hem op de loop moesten gaan.

Mojsje nam zijn dochter in zijn armen en liep snel weg. Hij mocht dan stevig zijn, in zijn hart was hij een zachtmoedig man die niet op problemen uit was. De keus was echter niet aan hem. De christenen bewogen met hem mee, zodat ze een muur van vier man diep vormden, waarheen hij zich ook wendde. Toen zag hij dat ze niet alleen waren. Een vrome, kleine Jood in een lange jas hield zijn hoed vast, terwijl een bende jongens op hem afstormde om aan zijn baard te trekken. Mojsje herkende hem uit de synagoge als de klokmaker Sjolem Rolnik. Aan de overzijde van het plein stonden twee tienermeisjes hand in hand ineengedoken te snikken terwijl jongemannen die in andere omstandigheden misschien hadden gefloten en complimentjes hadden geroepen, aan hun rokken trokken en in hun haar spuugden. Een christenvrouw met een blauwe jurk kwam naar voren om de jongens vermanend toe te spreken, maar niemand lette op haar woorden en de meisjes werden van elkaar gescheiden en de menigte in getrokken.

Er waren nog meer Joden, misschien een stuk of twintig, als Moïse goed telde. Maar wat stelde dat aantal voor in vergelijking met de honderden christenen die nu het plein overstroomden? De Russen en Moldaviërs waren hierheen gekomen om van hun vrije dag te genieten en in plaats daarvan troffen ze dit spektakel aan. Weliswaar dient te worden opgemerkt dat sommigen meteen weer vertrokken, uit weerzin omdat hun allerheiligste dag in een wetteloos festijn was veranderd, maar veel meer mensen bleven achter met die allergevaarlijkste van alle menselijke bedoelingen: om te zien wat er ging gebeuren.

En wat er gebeurde was het volgende: het begon met groepjes vrienden en gezinnen die plezier maakten en de zoete paaswijn dronken die de specialiteit was van de Moldavische wijngaarden, maar binnen een paar minuten was de menigte op het Tsjoefflinskijplein veranderd in een kolkende massa ordeverstoorders met gezichten die zo vertrokken waren van de razernij en de vrolijkheid, dat ze op de beesten van de draaimolen leken. In de ogen van een toevallige voorbijganger moet het er hebben uitgezien als de opening van een uitgelaten straatmarkt. Moïse hoorde zelfs muziek. Ergens in de menigte begon een trekharmonica een deuntje te spelen dat iedereen kende, ‘Toembalalaika’, een liedje dat zowel door de christenen als door de Joden werd opgeëist. Vervolgens begon een stem in het Russisch mee te zingen. Moïse kende de tekst goed:

*Een jongeman is de hele nacht aan het denken
is het goed of wordt het een straf,
als hij zijn hart aan haar zou schenken
neemt ze dat dan aan of wijst ze hem af?*

Het refrein was in elke taal hetzelfde, en de hele mensenmassa leek wel op het ritme mee te deinen: ‘Toembala, toembala, toembalalaika ...’ zong de stem, ‘Toembala, toembala, toembalalaika ...’ Het was de lage bas van een man, die luid genoeg was om op het hele plein hoorbaar te zijn. Het liedje ging voort, en de kring christenen kwam steeds dichterbij Moïse af, en hij trok Sasja dicht tegen zijn borstkas aan. Toen iemand te dichtbij kwam, stak hij zijn slagervuist

in de lucht en keek toe terwijl de oprukkende menigte zijn zinnen op een makkelijker prooi zette.

Drie meter van hem vandaan zag Moïsje Sjolem Rolnik plat op de grond liggen, zijn hoed vertrappt onder de pasgepoetste schoen van een kerkganger. Een bende jongens maakte er een spelletje van om hem overeind te helpen en hem vervolgens weer in de modder te duwen.

Ergens in de verte, maar dichterbij dan eerst, hoorde Moïsje nog steeds zingen. Het was een liedje met raadsels, over een jongeman die zijn verloofde met een reeks vragen op de proef stelt:

*Wij zullen trouwen als ik je antwoorden lees:
Wat kan zonder brandstof vele jaren zengen?
Wat kan huilen zonder een traan te plengen?
En wat kan het leven gelukkig maken zonder vrees?*

Uiteindelijk baande Moïsje zich met Sasja nog steeds in zijn armen geklemd een weg naar de reeks winkelpuien aan de overzijde van het plein. Als Sasja op die manier werd gedragen, maakte ze er vaak een spelletje van om de baard van haar vader eerst als pruik, dan als sjaal en vervolgens als sluier te dragen. Zelfs toen Moïsje haar nog steviger vastgreep terwijl hij door de buitenste rand van de menigte liep, bleef ze met zijn baard spelen. Hij wist dat de winkel van de koopman in grutterswaren, Jankev Hofsjtejn, vlakbij was. Misschien kon hij haar bij mevrouw Hofsjtejn achterlaten, en dan terugkeren om Sjolem Rolnik en de twee tienermeisjes te helpen, die inmiddels nergens meer te bekennen waren. Daar aangekomen trof hij de grutterskoopman echter vlak achter de deur aan, met bloedende steekwonden gebogen over een stapel zakken meel van 40 pond. Elk oppervlak om hem heen was overdekt met een laag wit stof. De winkel vulde zich langzaam met rook die uit de opslagruimte achterin gegolfd kwam, alsof het een stoommachine was. Van mevrouw Hofsjtejn ontbrak elk spoor, behalve een flard gebloemde stof en een geknapt collier op de grond achter de toonbank.

Moïsje rende naar buiten en zag dat de hemel donker werd, al was het midden op de dag. Rook kwam uit de portieken en ramen van andere Joodse winkels gepuild. Een aanblik die gepaard had

moeten gaan met verontruste burgers die de autoriteiten gingen waarschuwen en emmers water doorgaven. Maar Moïse zag omstanders werkeloos staan toekijken alsof ze blind waren voor de gebeurtenissen die zich om hen heen voltrokken. Drie deuren van Hofsjtejs winkel vandaan bleef een caféterras gewoon open. Een Russisch gezin zat in net pak en jurk aan een tafel met witporseleinen kopjes. Met verbijstering staarde Moïse naar de trekharmonicaspeler die hun met een grijns die om een fooi smeekte feestelijk vermaak bood.

Hoe konden die mensen al koffie nippend met hun tenen op de maat mee zitten te tikken op een steenworp afstand van de plek waar moord en doodslag heerste, dacht hij. Maar vervolgens drong tot hem door dat de horde toeschouwers de misdadigheden aan het oog onttrokken en dat het inderdaad mogelijk was op het terras te zitten en je niet te realiseren dat er een rel gaande was.

Tenzij je natuurlijk een Jood was, want in dat geval was de situatie net zo duidelijk als de oplossing van de raadsels in het liedje dat de trekharmonicaspeler nu zong:

*Waarom stel je die vragen als het antwoord duidelijk is:
het is de liefde die zonder brandstof zengt,
het is de liefde die huilt en geen traan plengt,
het is de liefde die het leven gelukkig maakt zonder vrees.*

‘Toembalalaika’ had meer coupletten, maar het zingen werd onderbroken toen een groep jongemannen zich uit de menigte losmaakte en langs de winkels stormde naar waar een troep Joden bij elkaar veiligheid had gezocht. De tafeltjes van het café liepen leeg. De trekharmonicaspeler stopte zijn fooien in zijn zak.

‘Ram die jidden in elkaar,’ gilde het gepeupel. ‘Ram die jidden in elkaar.’ Ze kwamen van alle kanten op hem af. Stenen vlogen tegen zijn schouders en Sasja verborg gillend haar gezicht tegen Moïses hals. Hij zakte bijna door zijn knieën toen hij van achteren werd geschopt. Een houten knuppel zwaaide in hun richting, maar miste doel en versplinterde in plaats daarvan de ruit van Hofsjtejs winkel, waardoor er een regen van glassplinters om hen heen neerdaalde.

Toen er druppels bloed op Moïses hand neerkwamen, moest hij

ze even bekijken voordat hij beseftte dat het niet zijn eigen bloed was. Een ogenblik later zag hij de snee in Sasja's voorhoofd en hij voelde zich duizelig worden. Hij drukte zijn lippen tegen haar oor en zei dat het dadelijk donker zou worden. Daarop trok hij zijn jas open, sloeg die om haar heen, en denderde af op een kluitje mannen dat al sigaretten rokend gebroken bakstenen stond te gooien. De aanblik van de slager die met een verwilderde blik in zijn ogen op hen kwam afgestoven, zorgde ervoor dat ze uiteenweken als een Bijbelse zee.

Zodra Moïse kans had gezien van het plein af te komen, hield hij halt bij het dichtstbijzijnde Joodse huis dat hij kon bedenken, en hij bonsde op de deur.

Toen Freidl de deur opendeed en de koosjere slager zag staan met bloed in zijn baard, dacht ze dat het vast de sjojchet van de hel was die rechtstreeks uit vaders droom was gekomen om haar te halen.

Freidls geschreeuw kwam niet tot bedaren, ook niet toen Moïse zijn jas opensloeg en Sasja onthulde, die zich als een kat die de boom in is gejaagd aan zijn hals vastklemde. Even later verscheen mama aan de deur. Ze trok de slager en zijn dochter het huis in en deed de deur achter hen op de klink.

Binnen boog mama zich over Sasja, ze veegde haar gezicht schoon met een koele doek en koerde in haar oor. Toen Freidl de snee zag die over het hele voorhoofd van het kleine meisje liep, sloeg haar geschreeuw in huilen om. Zelfs vader kromp even ineem toen hij de snee zag.

‘Daar houdt ze een naar litteken aan over,’ zei hij.

‘Als ze het overleeft,’ gilde grootmoeder achter zijn rug.

‘Welnee,’ zei mama tegen Sasja. ‘Luister daar maar niet naar. Het is gewoon een kras die morgenochtend alweer is geheeld.’

De vrouwen verzorgden het gewonde meisje, en intussen nam Moïse vader apart. ‘De christenen steken gebouwen in brand en slaan op straat Joden in elkaar,’ zei hij.

‘Wat?’ zei vader. ‘Waar?’

‘Het is op het plein begonnen, bij de hekken van de draaimolen. En vandaar is het zich kennelijk aan het verspreiden.’

Mama hoorde wat ze zeiden en stond verstijfd met een met jodium doordrenkte prop katoen tussen haarzelf en Sasja, alsof het

het sacrament van de christenen was. ‘Wat is er, Abram?’ vroeg ze dringend. ‘Wat is er aan de hand?’

‘Een beetje kattenkwaad ter gelegenheid van Pasen, meer niet.’

Moisje schudde zijn hoofd. ‘Nee, bedrijfsleider Malpesj. Het is een pogrom, dat is het.’

‘Ik geloof er niets van,’ zei vader. ‘Niet in Kisjinev. Dit is een moderne stad.’

‘Zeg dat maar tegen die types,’ antwoordde Moisje, waarop hij zich tot mama wendde. ‘Kan Sasja hier blijven? Ik moet de synagoge en mijn slachthok beschermen.’

Daarop stak de slager de kamer door, hij tilde zijn dochter zo op dat ze als vlechten verstrengeld waren en drukte een kus op haar wang.

‘Lief zijn voor mevrouw Malpesj,’ zei hij. ‘Zie je haar buik, en weet je wat dat betekent?’

‘Ze krijgt een baby,’ zei Sasja met zo’n zelfverzekerd peuterstemmetje dat mama haar een verbaasde blik toewierp.

‘Ja, ze krijgt een baby,’ zei Moisje haar na, ‘en dat betekent dat jij een dappere kleine meid moet zijn. Begrijp je dat?’

Sasja keek naar haar vader, toen naar mijn moeder, en knikte opnieuw.

‘Dat wist ik ook wel,’ zei Moisje, en hij zette haar weer zachtjes neer. Tegen mama en papa voegde hij daaraan toe: ‘Haar moeder is thuis, Poesjkinstraat nummer 41. Voor als er misschien ...’ Hij legde zijn grote hand zacht op Sasja’s hoofd, draaide zich om en liep de deur uit.

Toen hij weg was, ging mama door met het verbinden van Sasja’s wond, en verder rende iedereen naar boven om vanuit het raam op de eerste verdieping naar het Tsjoeflinskijplein te kijken.

Aanvankelijk leek het hoopgevend wat ze zagen: de menigte was zich aan het verspreiden. Maar vervolgens viel het vader op hoe snel de mensenmassa uiteenviel, hoe groepjes van acht of tien man verschillende kanten op renden. Sommigen met knuppels in de hand, anderen met bakstenen. Weer anderen hadden iets in hun hand wat er van een afstand uitzag als een ketting worsten, maar waarvan vader vermoedde dat het touwen waren.

Grootmoeder kreunde. Ze was sinds hun ruzie tijdens Seider-

avond niet meer op het voorval teruggekomen, maar nu barstte ze los: 'Ik heb je toch gezegd waar die grappen van jou toe zouden leiden?' en ze kneep in de arm van haar zoon alsof ze hem al zag wegglijpen.

Vader ontworstelde zich aan haar greep en zei: 'Ik moet zorgen dat de fabriek veilig is.' Hij vloog de trap af en kwam bij de deur oog in oog te staan met mama.

'Niet doen, Abram,' smeekte ze. 'Daar ben jij vandaag niet verantwoordelijk voor. Laat die christelijke eigenaar zich maar zorgen maken over die christelijke narigheid.'

'Als ze de fabriek aanvallen, is dat omdat ze daar een Jood als bedrijfsleider hebben,' zei vader voordat hij de deur uit schoot. 'Bovendien is het Bemkins vrije dag.'

'Vrije dag?' zei mijn moeder hem na. Ogenblikkelijk was ze ervan overtuigd dat dit de laatste woorden waren die ze van haar man zou horen, en ze klonken haar als een doodsklok in de oren.

Mama rende naar de eerste etage en keek vader door het raam na terwijl hij over de Aleksandrovstraat in de richting van de fabriek liep. Toen ze zag met wat voor bevlogenheid hij langs de draaimolens spurttte, besloot ze dat de laatste woorden die hij van haar zou vernemen 'Idioot die je bent' zouden zijn. Ze duwde het raam open en schreeuwde het zo hard dat het wel de hele hemel leek te beslaan. Zodra de kreet was verklonken, viel ze in zwijm bij het raam vandaan.

Bejle greep mama bij haar arm om te voorkomen dat ze op de grond zou smakken; ze was echter niet het bewustzijn kwijtgeraakt, maar alleen haar evenwicht. Mama pakte haar eerstgeborene bij de hand, haalde diep adem en vertelde haar wat naar ze wist de ellendige waarheid was.

'Het is zover,' zei ze.

'Nee, het is te vroeg,' antwoordde Bejle. 'Volgende maand pas.'

'Een vrouw weet zoiets,' hield mijn moeder vol.

Bij de donsfabriek was de toestand ernstiger dan vader had gevreesd. Toen hij probeerde te voorkomen dat het gepeupel zijn gemechaniseerde vogelverschuiver ontmantelde, namen ze hem in de houdgreep en stopten zijn mond vol veren tot hij naar adem snakte.

Maar ondanks dat het stompen regende op zijn rug en hals, zag hij kans zich los te worstelen. Daarna traptten ze hem de deur uit en zette hij het op een lopen.

De straten van Kisjinev waren op dat moment verlaten, en heel even vermeide vader zich in de illusie dat hij helemaal alleen was. Dat God exact dit moment had uitgekozen om de wereld van alles en iedereen te ontdoen, getuigde van een wijsheid, een godheid waardig. Die fantasie was onmiddellijk ten einde toen hij langs de Oude Markt rende en de christelijke bakker Kirov voor de deur van zijn bakkerij zag staan. Met een pot verf en een kwast had Kirov een groot wit kruis op de ingang van zijn winkel geschilderd. In de etalage had hij tussen de broodjes van de dag ervoor een beeld van de Heilige Maagd neergezet. Bij het verlaten van de Oude Markt zag vader dat andere christenen zijn voorbeeld hadden gevolgd. Naarmate de zon in het westen verder omlaag zakte, ving het ongebroken glas van hun etalageruiten de schuine stralen op. De enige andere voetgangers waren agenten van de politie van Kisjinev, die de orde handhaafden in dit verlaten christelijke huizenblok terwijl in de naastgelegen buurten de rook naar de hemel krinkelde.

Aan het begin van de Aziëstraat zag vader hoe een menigte voor de synagoge samschoolde. De rabbijn stond op de stoep waarschuwend te roepen: 'Ik ken de gemeenteraadsleden! Ik ken de burgemeester!' Maar de massa besteedde geen aandacht aan hem. Brokken steen en puin vlogen naar de vergeelde ruiten. Diverse jongemannen stapten als vlaggendragers met meterslange stokken met bovenaan een lap brandende stof op de gapende wonden af. De brandstichters hielden pas op toen Moïsje Bimko met zijn hakmes in de deuropening verscheen. Die aanblik was voor andere Joden het sein om zich met schoppen en roeden aan zijn zijde te scharen.

Vader rende voort terwijl de twee groepen elkaar in de haren vlogen. Hij liep langs de rand van de Joodse wijk, waar blijkbaar net een bende Moldaviërs was verschenen. Met bijlen en schoffels sloegen ze elk raam in dat ze maar konden bereiken, ze gooiden stenen door de ramen die ze niet konden bereiken en stormden naar binnen om de bewoners de straat op te jagen. Een bende plunderaars schepte er blijkbaar een pervers genoegen in om in elk huis dat ze binnenvielen het beddengoed op te zoeken en dat aan flarden te

scheuren. Ze duwden kussens en matrassen door ramen met puntige glasscherven. Met het vallen van de avond kwam er uit het zuiden een koele lentewind aangewaaid en tienduizend veren dwarrelden op de bries door de straten.

In heel Kisjinev vormde het ganzendons een deken op de trottoirs. Op het Tsjoefflinskijplein kregen de paarden van de draaimolen vleugels. De witte kruisen op de christelijke winkels aan de Oude Markt vervaagden in het neerdwarrelende verenpak. Terwijl mijn moeder, grootmoeder, zus Freidl en Sasja de toegang tot de slaapkamer op de eerste verdieping aan het barricaderen waren, vloegen er veren op een windvlaag tegen het raam.

Inmiddels ging mama al helemaal op in de barensweeën. Tussen de weeën door ijlde ze af en toe. De zon ging net onder toen ze van haar bed opkeek en uit de hemel witte vlekjes naar de straat beneden zag dwarrelen. Het zag er prachtig uit in het wegebbende licht. Mama riep Freidl en Sasja bij zich en zei: 'Kijk eens, meisjes, het sneeuwt.'

Net toen Bejle door het raam naar buiten gluurde, verscheen vader op de stoep bij huize Malpesj.

'Doe gauw de deur open, Bejle,' riep hij naar haar omhoog. Bejle rende naar beneden en gooide de deur open. 'Waar is mama?' vroeg hij zodra hij binnen was.

'Boven, met grootmoeder, Freidl en de slagersdochter. De baby komt er aan.'

'Dat kan niet. Volgens de dokter komt die pas volgende maand. Ze is gewoon zenuwachtig.'

Jaren later vertelde mijn zus dat de kreet die van boven kwam op het moment dat mijn vader zo ongelovig reageerde, wel speciaal bedoeld leek om hem het zwijgen op te leggen. Toen we het daarover hadden, had Bejle inmiddels zelf een kind, en ze beleefde veel genoeg aan het idee dat een berende vrouw de twijfels van een man had gelogenstraft.

'Misschien heb je wel gelijk,' zei vader, en hij rende de trap op. 'Sluit de luiken voor de ramen en blijf uit de buurt van de deur.'

Op de eerste verdieping morrelde vader aan de deur van de slaapkamer, maar hij kreeg er geen beweging in. Hij gluurde door het sleutelgat en kreeg niet zijn vrouw maar zijn moeder in het oog,

die in een schommelstoel naast het bed als een bezetene door haar gebedenboek zat te bladeren. Hij kon haar ternauwernood verstaan boven mama's kreten uit.

'Ik weet zeker dat er een gebed voor zo'n situatie is,' zei grootmoeder, en ze sloeg de bladzijden zo snel om dat ze elk moment konden scheuren.

'Doe de deur open,' riep papa.

Freidl riep terug: 'Dat kunnen we niet, papa. Mama heeft het bureau ervoor geschoven en grootmoeder wil me niet helpen het terug te schuiven. En het slagersmeisje is te klein.'

'Ik ben helemaal niet te klein,' klonk een stemmetje. Door het sleutelgat zag papa hoe Sasja zich uitrekte om bij de deurknop te kunnen. Heel even blokkeerde haar handje het sleutelgat, voordat ze haar evenwicht verloor en op de grond viel.

'Ik zei toch al dat je te klein was,' kraaide Freidl.

'Mina,' riep vader naar mijn moeder. 'Ze gaan op straat tekeer. We moeten ons hier verbergen tot het voorbij is. Doe alsjeblieft je best om je gemak te houden.'

Mama slaakte opnieuw een kreet, die half bedoeld was om mijn vader te vervloeken en half als dankzegging aan God voor zijn behouden terugkeer. 'Zou jij je gemak houden als ze een gans door je neusgaten drukten?' Zodra ze weer op adem was gekomen, zuchtte ze van opluchting, waarna ze naar het plafond leek te roepen: 'Dit kind heeft een erg groot hoofd.'

Vader wilde dat hij zich naar haar toe had kunnen buigen om in haar haren te fluisteren en zo de kinderen te besparen wat hij nu moest zeggen. Maar in plaats daarvan brulde hij door de houten planken in de hoop dat de woorden in de verwarring alleen haar oren zouden bereiken. 'Als ze ons vinden, gaan we eraan, Mina.'

'Ik weet heel zeker dat daar een gebed voor is,' zei grootmoeder. Voordat ze weer als een bezetene kon gaan bladeren, griste mama het boek uit de handen van haar schoonmoeder; ze schoof de rug tussen haar lippen en zette haar tanden in de zacht leren band alsof het gebedenboek een lap vlees was.

Daarop hoorde papa gedruis, en hij rende de trap af. Beneden was de deur ingetrapt en de bank lag omver. Het tapijt was bezaaid met ganzenveertjes, die vanaf de straat waren binnengewaaid. Vier

mannen hielden Bejle in een hoek tegen de muur gedrukt. Later vertelde vader dat hij ze niet had herkend, maar toen de belagers zich omdraaiden, leken ze hem onmiddellijk te herkennen.

‘Bedrijfsleider Malpesj!’ zei een van hen pesterig. ‘Is deze gans soms van u?’

‘Zullen we haar voor u plukken?’ vroeg een ander. Hij greep Bejle bij haar haren en begon ze in plukken van vijf of tien uit te rukken.

‘Pluk ik fluks genoeg? Vullen we snel genoeg de kussens voor alle slapende Joden?’

Ze begonnen haar jurk aan flarden te scheuren.

‘Een beetje sneller, Rechtervleugel!’

‘Heb je dit baantje eigenlijk wel nodig, Linkerborst?’

Vader deed een uitval om haar te bevrijden, maar twee mannen pakten hem op alsof hij niet meer woog dan een vogel. Ze bonden zijn armen vast met een gordijnkoord en lieten hem op de grond vallen, om vervolgens hun aandacht weer op mijn zus te richten.

‘Wacht even, mannen. Jullie doen het helemaal verkeerd.’ De stem van een dikke man dreunde de kamer binnen. Vader draaide zich om en herkende de man die bij Bemkin in de fabriek de hele dag vogels aan de grote machine voerde. In de deuropening leek hij groter dan hij er altijd op zijn kruk had uitgezien, en er zat bloed op zijn baard. ‘Er moet een pin aan te pas komen voordat er geplukt kan worden.’

‘Nee!’ schreeuwde vader terwijl de man langs hem heen liep.

Zwetend was de dikke man met zijn riem aan het worstelen, waarmee hij pas stopte toen er een gil door het huis klonk zoals ze die hele dag nog niet hadden gehoord. In de slaapkamer op de eerste verdieping had mama grootmoeders gebedenboek finaal doorgebeten en nu had ze niets meer om haar kreten te smoren.

‘Bedrijfsleider Malpesj heeft nog wat achter de hand gehouden,’ zei een van de mannen. ‘Er zitten boven nog meer dochters.’

De verenplukkers waren in de fabriek een vastberaden machine geworden, en nu bewogen ze als één wezen naar de trap. Zodra ze waren verdwenen, bukte Bejle zich om papa te bevrijden en over-eind te helpen.

Op het moment dat de slaapkamerdeur werd opengetrapt, renden ze achter de mannen aan.

Wat ze binnen aanschouwden was het volgende: mijn moeder

met haar benen wijd, en mijn hoofdje dat net naar buiten kwam gepiept.

Mijn grootmoeder en zus verstijfden zodra de mannen binnenkwamen, op het ergste voorbereid, en misschien zelfs wel op het einde.

Alleen de kleine Sasja Bimko durfde zich te bewegen. Waarom? Wie zal het zeggen. Was ze toen al net zo onbevreesd als haar vader? Wilde ze koste wat kost bewijzen dat ze niet te klein was om van nut te zijn? Waarschijnlijk was ze eenvoudig te jong om beter te weten. Ze stak de kamer over, ging tussen het bed en de deur staan en hief haar vuistje op tegen de indringers.

Mama moest zich te veel inspannen om onder de indruk te zijn van de aanwezigheid van de aanvallers, maar ze kon hun gezichten duidelijk zien en merkte hoe ze heel even het schouwspel opnamen en daarna weigerden nog langer te kijken. Telkens als ze me later over die gebeurtenissen vertelde, hield ze vol dat de mannen aan de grond genageld stonden en, in elk geval in ons huis, die dag verder geen schade aanrichtten.

‘Ze stonden daar alsof God hen had getroffen,’ zei ze dan tegen me, ‘want bij de aanblik van Sasja Bimko’s vuist waren ze verbijs-terd, en bij de aanblik van jouw geboorte waren ze beschaamd.’

Onze burens kwamen op mijn pasgeboren kreetjes af. Als ze al iets van het eerdere geschreeuw hadden gehoord dat de ruiten van ons huis had doen trillen (en hoe hadden ze dat niet kunnen horen?), gaven ze dat niet toe. Twee van de christelijke jongens hielden hun moeder bij de elleboog overeind, maar naarmate ze langer door onze vernielde kamers rondliepen, leek ze krachtiger te worden. De week erop werd ze zowel door een arts als door een priester onderzocht en beiden riepen haar genezing tot een paaswonder uit.

De wonderen van Pesach waren dat jaar minder indrukwekkend. Neef Zisje werd uit een raam gegooid, maar oom Lejb overleefde zijn verwondingen. Moïse Bimko vonden ze dood terug in zijn slachthok, te midden van de stug geveerde ganzen die hij had willen slachten. De weduwe Bimko trok met Sasja naar ... het oosten? Het westen? Telkens wanneer mijn moeder het verhaal vertelde, noemde ze een andere windrichting.

‘Het is te lastig om de details te onthouden,’ zei ze dan tegen me.

‘Maar één ding moet je onthouden: niets van wat er die dag is gebeurd is zo belangrijk als dat jij toen ter wereld kwam. Je zult nog veel verhalen horen over de omstandigheden van die dag, maar ik herinner me liever dat God een duistere dag koos om een vonk te maken die Itsik heette. Vertel jij me maar eens wat het uitmaakt hoe lang de nacht duurt als er een kaars wordt ontstoken!’

Later dat jaar, toen de straten waren schoongeveegd en de lijken geteld, begon onze christelijke buurvrouw te zeggen wat een geluk het gezin Malpesj had gehad. We hadden maar geboft dat we een pasgeborene in huis hadden, legde ze uit, een onschuldig kind dat de plundersaars aan hun genadige Heiland had helpen herinneren.

‘Wat had er wel niet kunnen gebeuren,’ zei de buurvrouw geregeld. ‘Zie je wel dat ik gelijk had, dat de wereld echt zo slecht nog niet is?’

In de loop van de tijd werd duidelijk dat de rol die de buurvrouw in de gekte had gespeeld in haar geheugen voortdurend veranderde. Ter gelegenheid van de derde verjaardag van mijn geboorte kwam ze bij ons buiten zitten om het bescheiden feestje met thee en taart met ons te vieren.

‘Wat treffen jullie het toch dat jullie burens hebben die voor jullie opkwamen,’ zei ze tegen mijn ouders. ‘En wat boft de jongen dat er oprechte christenen in de buurt waren om ervoor te zorgen dat hij veilig geboren kon worden.’

We lachten allemaal met haar mee. ‘Nou, we boffen maar.’

Zodra de buurvrouw vertrokken was, spuugde mama op de grond. Toen ik haar met afschuw aankeek, kneep ze me in mijn wang tot ik het uitschreeuwde.

Zodra het gesprek sindsdien op mijn intrede in de wereld kwam, herhaalde mijn moeder een refrein dat voor het eerst op die middag in april werd uitgesproken. Die zin werd in feite een soort gelukwens voor mijn verjaardag. ‘Je boft als de gans van een slager,’ zei ze dan.

Op den duur zei papa dit over het hele gezin, en hoe ironisch die woorden aanvankelijk ook bedoeld waren, dat verdween mettertijd. Wij waren immers in leven gebleven, en anderen niet. Dan was het toch overduidelijk dat we boffen?

In de jaren daarna ontvluchtten de Joden bij honderden Kisjinev.

Zodra mama liet blijken dat ze zich bij hen wilde voegen, bracht papa haar in herinnering dat het uitsluitend aan de connecties van meneer Bemkin te danken was dat de mannen die het huis van het gezin Malpesj hadden aangevallen waren gearresteerd voor misdaden die er tijdens de rellen waren gepleegd.

‘We kunnen toch zeker niet weggaan?’ heb ik vader eens horen zeggen. ‘In Kisjinev ben ik een belangrijk man.’